Alexandru Mareş

DOUĂ NOTE CORESIENE

1. O ÎNCERCARE DE A RESUSCITA O VECHE IPOTEZĂ

Cu peste trei decenii în urmă, Vasile Oltean a încercat, pe urmele lui P.P. Panaitescu, să evidenţieze strânsa legătură dintre activitatea literară a preoţilor din Şcheii Braşovului şi activitatea tipografică desfăşurată de diaconul Coresi. În sprijinul acestei ipoteze, autorul a apelat la câteva manuscrise slavone din arhiva Muzeului Primei Şcoli Româneşti din localitate, care ar fi fost folosite de diaconul muntean la tipărirea unora dintre cărţile sale[1]. La o examinare atentă a manuscriselor respective, am putut constata că versiunile lor sunt asemănătoare, dar nu identice cu versiunile cărţilor coresiene, aşa-zisa relaţie dintre cele două categorii de texte neputând fi probată. În spatele acestei ipoteze, se întrezărea, fără dificultate, încercarea de a atribui preoţilor şcheieni iniţiativa tipăririi cărţilor lui Coresi[2].

Într-o lucrare recentă[3], Vasile Oltean revine asupra ipotezei sale, susţinând cu vechile argumente dependenţa unora dintre cărţile coresiene de versiunile manuscriselor slavone din arhiva muzeului local. Cu acest prilej, autorul s-a străduit să pună sub semnul întrebării caracterul reformat al câtorva tipărituri româneşti: *Întrebare creştinească, Tâlcul evangheliilor* şi *Molitevnicul rumânesc*. Fiind conforme dogmelor bisericii ortodoxe, tipărirea lor nu s-a aflat sub patronajul municipalităţi luterane a Braşovului sau al oficialităţilor calvine din Transilvania. Cel puţin în cazul *Tâlcului evangheliilor* şi al *Molitevnicului rumânesc*, iniţiativa tipăririi i s-ar fi datorat lui Coresi, văzut ca un adevărat apărător al ortodoxismului. Creditul pe care îl putem acorda ipotezei expuse va rezulta cu uşurinţă din examinarea argumentelor pe care sunt fundamentate cele două chestiuni dezbătute de autor.

[1] *Izvoarele Octoihurilor slavone din Şcheii Braşovului*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XCVII, 1979, nr. 3–4, p. 526–530 (se va cita Oltean, *Izvoarele*); *Controverse coresiene*, în „Cumidava”, XII, 1, 1979–1980, p. 351–362 (se va cita Oltean, *Controverse*); *Rădăcini umaniste ale învăţământului braşovean. Şcoala din Şchei*, în „Astra”, XV, nr. 4 (121), decembrie 1980, p. 12, 13 (se va cita Oltean, *Rădăcini*); *Tiparul lui Coresi*, în „Astra”, XVI, 1981, nr. 2 (123), p. 1, 12 (se va cita Oltean, *Tiparul*); *Întâia şcoală românească din Şcheii Braşovului*, Braşov, 1981 (se va cita Oltean, *Întâia şcoală*); *Diaconul Coresi cu prilejul a 400 de ani de la tipărirea Cazaniei*, în „Mitropolia Ardealului”, XXVI, 1981, nr. 4–6, p. 312–321 (se va cita Oltean, *Diaconul Coresi*).

[2] Alexandru Mareş, *Originalele cărţilor coresiene. Pe marginea unei ipoteze recente*, în „Revista de istorie şi teorie literară”, 31, 1982, nr. 29, p. 204–214 (republicat în volumul autorului *Scriere şi cultură românească veche*, Bucureşti, 2005, p. 282–293; se va cita Mareş, *Originalele*).

[3] *Istoria tiparului braşovean*, vol. I–II, Iaşi, 2009 (se va cita Oltean, *Istoria tiparului*).

LR, LXII, nr. 4, p. 481–522, Bucureşti, 2013

BDD-A467 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:13 UTC)

Prima chestiune priveşte identificarea în Muzeul Primei Şcoli Româneşti din Şcheii Braşovului a surselor urmate de unele tipărituri coresiene. E vorba, în primul rând, de *Octoihul* din 1557 şi de *Triodul-Penticostar* din 1558, ambele tipărituri slavone. Cea dintâi şi-ar avea izvodul direct în ms. 42 din arhiva locală[4], a doua ar fi o reeditare a ediţiei imprimate de Schweipold Fiol la Cracovia în 1491, acţiune la care s-ar fi folosit exemplarul ediţiei cumpărat de popa Smadul în 1541 şi donat bisericii Sfântul Nicolae din Şcheii Braşovului[5]. Am arătat încă din 1982 că ipotezele autorului se menţin în stadiul pur declarativ, nefiind susţinute de argumente[6]. Mai mult decât atât, în privinţa sursei coresiene pe care ar fi urmat-o *Triodul-Penticostar* coresian, am demonstrat că versiunile lor sunt divergente, fiecare în parte conţinând omisiuni şi lecţiuni diferite[7]. Cum comparaţia noastră s-a limitat, din motive obiective, la examinarea câtorva pasaje comune, am atras atenţia că, pentru a ne edifica asupra relaţiei dintre cele două versiuni, este necesară confruntarea lor pe întinderea întregului text[8]. Fără a întreprinde o asemenea examinare, Vasile Oltean încearcă în noua sa intervenţie să fabrice două dovezi, dintre care prima, în forma în care a fost expusă, pare a avea un caracter irefutabil: „izvorul" *Triodului-Penticostar* din 1558 ar fi fost „recunoscut unanim de cercetători şi de Coresi în epilog: tipăritura lui Schweipold Fiol de la Cracovia"[9]. Ambele aserţiuni din citatul reprodus sunt false: 1) în afara lui Vasile Oltean, niciun cercetător n-a susţinut această relaţie, 2) în epilogul tipăriturii respective, Coresi nu face nicio referire la izvodul folosit[10]. Cât priveşte a doua dovadă produsă de autor, aceasta se rezumă la o simplă afirmaţie, lipsită de orice acoperire: „O simplă confruntare între cele 8 gravuri coresiene şi cea de pe foaia de titlu a cărţii cracoviene poate convinge în privinţa identităţii formei grafice"[11]. Pentru edificarea cititorului, ne mărginim să reproducem gravurile cu tema *Răstignirii lui Hristos* din cele două tipărituri supuse comparaţiei (vezi Fig. 1 şi Fig. 2). Deşi ambele gravuri dovedesc o influenţă apuseană în maniera de executare[12], identitatea formei lor grafice nu poate fi susţinută.

[4] Oltean, *Istoria tiparului*, II, p. 27, 29.
[5] *Ibidem*, p. 40–41.
[6] Mareş, *Originalele*, p. 288–291.
[7] *Ibidem*, p. 288–289.
[8] Ion Gheţie, Alexandru Mareş, *Diaconul Coresi şi izbânda scrisului în limba română*, Bucureşti, 1994, p. 155.
[9] Oltean, *Istoria tiparului*, p. 40.
[10] Vezi BAR, CRV I 9 unicat (exemplar donat de A. Filimon), singurul dintre exemplarele cunoscute care păstrează epilogul; cf. Aurel Filimon, *Contribuţiuni la bibliografia veche românească*, în „Dacoromania", V, 1927–1928, Cluj, 1929, p. 602–604; Ioan Bianu şi Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, vol. IV, Bucureşti, 1944, p. 168.
[11] Oltean, *Istoria tiparului*, p. 41.
[12] Vezi, cu referire la ediţia târgovişteană, N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, în „Studii şi documente cu privire la istoria românilor", VII, 1904, p. 64, nota 1, idem, *L'ornamentation du vieux livre roumain* (extras din *Procès-verbaux et Mémoires du Congrès international du Bibliothécaires et de Bibliophiles*, Paris, 1923), Paris, 1925, p. 8, V. Molin, *Coresi, editor şi tipograf*, în „Biserica Ortodoxă Română", LXXVII, 1959, nr. 3–4, p. 316, nota 32, A. Huttmann şi

BDD-A467 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:13 UTC)

Un original de proveniență şcheiană, şi anume ms. 7 din arhiva muzeului local, l-ar avea *Psaltirea* slavo-română imprimată de Coresi în 1577[13]. Opinia nu este nouă, ea fiind expusă în urmă cu peste trei decenii când manuscrisul precitat era considerat sursa traducerii româneşti reproduse de tipograful muntean în ediția unilingvă din 1570 şi în cea bilingvă din 1577[14]. Ne-am pronunțat mai demult asupra acestui punct de vedere, arătând că nu este susținut de particularitățile morfologice şi lexicale ale presupusului original[15]. Reiterându-şi opinia, Vasile Oltean dovedeşte o consecvență neegalată decât de ignoranța care o alimentează. Căci autorul ar fi trebuit să ştie că prima traducere a *Psaltirii* s-a efectuat înainte de 1550, în părțile Banat-Hunedoara[16], şi că din această traducere descind, printr-un intermediar rotacizant, versiunile tipărite de Coresi[17]. Cunoaşterea acestor fapte ar fi curmat din faşă aducerea în discuție a manuscrisului slavon amintit.

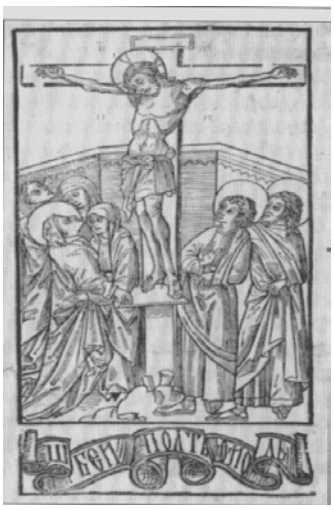

Fig. 1. Triodul-Penticostar, 1491.

Fig. 2. Triodul-Penticostar, 1558.

P. Binder, *Contribuții la cunoaşterea vieții şi activității diacului Lorinț*, în „Studii de limbă literară şi filologie", II, 1972, p. 255–256, iar, cu referire la ediția cracoviană, Ion-Radu Mircea, *Primele tipărituri chirilice şi incunabulul cracovian de la Braşov*, în *Târgovişte, cetate a culturii româneşti*, Partea I, *Studii şi cercetări de bibliofilie*, Bucureşti, 1974, p. 118 şi p. 122.

[13] Oltean, *Istoria tiparului*, p. 151–158.

[14] Oltean, *Controverse*, p. 353, Oltean, *Tiparul*, p. 12.

[15] Vezi Mareş, *Originalele*, p. 284–285.

[16] Vezi Ion Gheție, *Contribuții la localizarea psaltirilor româneşti din secolul al XVI-lea*, în *Cele mai vechi texte româneşti. Contribuții filologice şi lingvistice*. Coordonator Ion Gheție, Bucureşti, 1982, p. 179–181.

[17] Vezi I.-A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din secolul XVI şi XVII traduse din slavoneşte*, vol. I, Bucureşti, 1916, p. LXXXI, Alexandru Mareş, *Filiația psaltirilor româneşti din secolul al XVI-lea*, în *Cele mai veche texte româneşti. Contribuții filologice şi lingvistice*. Coordonator Ion Gheție, Bucureşti, 1982, p. 247, 250 şi 261.

BDD-A467 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:13 UTC)

Să examinăm în continuare a doua chestiune dezbătută de Vasile Oltean: caracterul reformat atribuit unor tipărituri coresiene.

Prima scriere adusă în discuție este *Întrebare creştinească* (1559–1560), care nu s-ar fi tipărit „sub auspiciile luterane, aşa cum se afirmă în majoritatea studiilor dedicate acestei tipărituri”[18]. Întemeindu-se pe unele date din prefața scrierii, autorul pretinde că textul *Catehismului* „a fost scris mai întâi în limba greacă, tradus de sfinții părinți ai primei perioade creştine în limba slavă, text pe care l-a folosit probabil şi Coresi”[19]. În favoarea unui patronaj ortodox ar pleda faptul că scrierea apare cu aprobarea episcopului Sava al Ardealului şi este dedicată mitropolitului muntean Evtimie. În plus, unele texte din cuprinsul *Învățăturii creştineşti (Tatăl nostru, Crezul)* sunt reproduse în versiunile aprobate de biserica ortodoxă[20]. Autorul se arată preocupat şi de stabilirea traducătorilor şi, deşi recunoaşte că identificarea „creştinilor buni”, amintiți în prefață, rămâne o problemă deschisă, ține totuşi să ne amintească că „exact în această perioadă în Şcheii Braşovului popa Bratul traducea *Apostolul*, iar diacul Oprea traducea *Octoihul*”[21]. Cu alte cuvinte, traducătorii trebuie căutați, în primul rând, printre preoții şcheieni ai momentului.

Prin felul în care şi-a făurit ipoteza, Vasile Oltean dovedeşte că eludează în totalitate rezultatele unanim acceptate în literatura de specialitate, privind caracterul reformat al *Întrebării creştineşti*. Inconsistența argumentelor pe care se sprijină ipoteza formulată este foarte uşor de demonstrat. Pasajul invocat din prefață pentru a stabili sursa slavonă a *Catehismului* priveşte în realitate traducerea celor patru evanghelii[22], iar informația cuprinsă, evident greşită (atribuirea acțiunii unor sfinți părinți din secolul al IV-lea, cărora le este asociat un cărturar din secolul al IX-lea, Chiril Filozoful), indică slaba pregătire teologică a prefațatorului. În privința versiunilor ortodoxe urmate de cele două rugăciuni, avem de făcut unele precizări. Versiunea *Tatăl nostru* este în cea mai mare parte cea din *Evanghelia după Matei* (VI, 9–13), admisă de ortodocşi, în care şi-a făcut loc şi o particularitate a variantei rugăciunii din *Evanghelia după Luca* (XI, 2–4: *greşalale* în loc de *datoriile*), caracteristică catehismelor luterane[23]. *Crezul* este într-adevăr cel admis de biserica ortodoxă, în variata niceeano-constantinopolitană. Dar divizarea textului în trei părți şi denumirile sub care este amintit (*Credința apostolilor*, în prefață, şi *Credința ce au făcut 12 apostoli*, în cuprins) sunt trăsături proprii *Crezului apostolic* din aceleaşi catehisme luterane[24]. Influența modelului reformat se observă şi în alte

[18] Oltean, *Istoria tiparului*, p. 48.
[19] *Ibidem*.
[20] *Ibidem*, p. 48–49.
[21] *Ibidem*, p. 49.
[22] A. Rosetti, *Les catéchismes roumains du XVIe siècle*, în „Romania”, XLVIII, 1922 (nr. 191), p. 333, N. Drăganu, în „Dacoromania”, III, 1923, Cluj, 1924, 931, Al. Procopovici, *Arhetipul husit al catehismelor noastre luterane*, în „Făt-Frumos”, Suceava, an II (1927), nr. 3, p. 105, D. R. Mazilu, *Diaconul Coresi*, Ploieşti, 1933, p. 27.
[23] Alexandra Moraru, *Catehismul lui Coresi*, în *Texte româneşti din secolul al XVI-lea*. Coordonator Ion Gheție, [Bucureşti], 1982, p. 45–46.
[24] Ion Gheție, Alexandru Mareş, *Originile scrisului în limba română*, Bucureşti, 1986, p. 321–322.

BDD-A467 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:13 UTC)

privințe: în structurarea materiei *Catehismului* în cinci părți, în selectarea dintre taine a botezului şi a cuminecăturii, în semnalarea, potrivit concepției lui Melanchton, a celor două părți ale rugăciunii: *milcuitura* şi *datul de har*, în modul în care se succed poruncile şi este formulată porunca a noua în *Decalog*[25]. Nu se cunoaşte sursa traducerii, dar unele probe lingvistice furnizate de N. Drăganu şi N. Sulică ne îndreaptă atenția spre un original maghiar[26]. Prefața ar putea fi parțial preluată din *Catehismul* sibian din 1544, concluzie evidențiată de unele particularități neromâneşti de limbă: *sfînți* în loc de *sfînții*, *alte* în loc de *altă*[27]. Deşi limba are un pronunțat caracter sudic, în paginile *Întrebării creştineşti* se întâlnesc şi unele elemente de tip nordic, atribuibile traducătorului: *i* pentru *î*, după *s*, în *singele*, *o̯a* > *o̯* în *dinioră, ore, sățiosă*, *-i̯a* > *-i̯e* în *ispăsenie, împărăție, ms* pentru *ns* în *frâmse*, numerale ordinale în *-le*: *al doile, al treile*, cuvinte ca *hasnă* „folos", *pită, sădui* „sudui"[28]. Nu este, de altfel, exclus ca aceste particularități să provină din *Catehismul* sibian din 1544[29]. Prin urmare, cei care susțin în prefață că „scoasem sfânta Evanghelie şi Zeace cuvinte şi Tatăl nostru şi Credința apostolilor"[30] îşi atribuie, prin această declarație, mai curând revizia traducerii decât traducerea propriu-zisă. Oricum, nu se poate vorbi despre vreun rol pe care l-ar fi jucat preoții din Şcheii Braşovului la traducerea acestei scrieri, şi cu atât mai puțin popa Bratul şi diacul Oprea[31].

În sfârşit, specificând că aprobarea tipăririi cărții a aparținut episcopului Sava, Vasile Oltean uită să spună că, în prefață, încuviințarea editării este atribuită în primul rând „măriei lu crai", adică lui Ioan Sigismund, cunoscut ca un susținător hotărât al atragerii românilor ardeleni la Reformă. Inițiativa tipăririi a aparținut însă primarului Braşovului, Johannes Benkner, care pe 12 martie 1559 hotărâse să-i reformeze pe românii şcheieni, propunând *Catehismul* spre învățare[32]. Proprietar al morii de hârtie, Benkner va patrona pe plan local până în 1565 (anul morții sale) tipărirea cărților chirilice româneşti şi slavone. Mărturia cea mai grăitoare a implicării sale în această acțiune o reprezintă actul de partaj al averii lui Petru Schirmer, ginerele său, în care sunt notate exemplarele mai multor tipărituri coresiene. Între

[25] N. Sulică, *Catehismele româneşti din 1544 (Sibiu) şi 1559 (Braşov) (Precizări în legătură cu izvoarele lor)*, în „Anuarul liceului de băieți «Papiu Ilarian» din Târgu Mureş", 1932–1935, p. 26–27, Alexandra Moraru, *op. cit*., p. 44–45.

[26] N. Sulică, *op. cit.*, p. 22–23; N. Drăganu, în „Dacoromania", IX, 1936–1938, p. 222, nota 2.

[27] Ion Gheție, *Filiația catehismelor luterane din secolul al XVI-lea–al XVII-lea*, în „Limba română", XXIV, 1975, nr. 2, p. 168 (se va cita în continuare Gheție, *Filiația catehismelor*), Ion Gheție, Alexandru Mareş, *Originile scrisului în limba română*, p. 229.

[28] Gheție, *Filiația catehismelor*, p. 167, Alexandra Moraru, *op. cit.*, p. 34–36.

[29] Gheție, *Filiația catehismelor*, p. 169.

[30] Alexandra Moraru, *op. cit.*, p. 101.

[31] Alexandru Mareş, *Un octoih românesc din secolul al XVI-lea?*, în „Limba română", XVIII, 1969, nr. 3, p. 239–251, G. Mihăilă, *Observații asupra manuscrisului slavo-român al popii Bratul*, în „Studii de limbă literară şi filologie", II, 1972, p. 315–345, Alexandru Mareş, *Cea mai veche culegere de extrase religioase în limba română*, în „Limba română", XXV, 1976, nr. 5, p. 510.

[32] *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, IV, Braşov, 1903, p. 80, 100.

BDD-A467 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:13 UTC)

acestea figurează şi unele exemplare ale cărţilor chirilice apărute în perioada 1560–1565: *Tetraevanghelul* din 1561 (5 exemplare), *Pravila* din 1560–1562 (9 exemplare) şi, nota bene, *Catehismul* din 1559–1560 (44 de exemplare)[33].

Tâlcul evangheliilor şi *Molitevnicul rumânesc*, tipărite împreună, într-o localitate ardeleană necunoscută, probabil în 1567, sunt următoarele scrieri asupra cărora se opreşte Vasile Oltean. Acestea nu ar fi produse ale propagandei calvine din Transilvania, cum se afirmă îndeobşte, întrucât *Cazania I* „nu trădează cu nimic credinţa ortodoxă”[34], iar *Molitevnicul*, prin informaţiile din prefaţa pe care ar fi alcătuit-o Coresi, apără cultul ortodox, fără a face vreo concesie celui reformat[35]. În favoarea punctului de vedere expus se produc câteva dovezi a căror examinare o vom întreprinde în continuare.

În cazul *Tâlcului evangheliilor*, argumentaţia lui Vasile Oltean se reduce la selectarea câtorva titluri din „scara” cărţii, „care cuprind sfaturi privind postul, nepracticat de reformaţi”[36]. Parcurgând titlurile respective, constatăm că ele evidenţiază teme aparţinând problematicii postului, practică religioasă în mare consideraţie la ortodocşi. Textele vizate, cuprinse pe un spaţiu relativ întins (vezi filele 179^{r}–196^{v}: omiliile la Duminica lăsatului de brânză şi la cele cinci duminici din post), descriu pe larg felurile postului, punând accentul pe conjugarea acestuia, în caz că este ţinut, cu o conduită morală exemplară, arătându-se, totodată, că practicarea lui ajută trupul şi rugăciunea, fără a asigura însă mântuirea. La întrebarea „cum trebuiaşte a posti?”[37] răspunsurile formulate se întemeiază pe Sfânta Scriptură, în care „nu aflăm să fie semnat Hristos şi apostolii în care zi trebuiaşte şi în câte” a posti[38], combătându-se „neşte pravile, nu ştiu de cine făcute, în nescare zile zic că e păcat a mânca peaşte sau carne. Ce în Scriptura Sfântă, necăirea în leagea noao a lui Hristos, nu aflăm de la el oprit vreun fealiu de bucate”[39]. Desigur că aceste răspunsuri, asociate cu observaţia că postul „nu ne spăseaşte”[40] nu sunt în spiritul tradiţiei ortodoxe. Iar asemenea abateri de la dogmele şi tradiţia bisericii ortodoxe, având un pronunţat caracter calvin, sunt vizibile şi în alte locuri din cuprinsul cărţii. Mântuirea prin credinţă, nu şi prin fapte bune, precizarea că numai Mântuitorul poate ierta păcatele, atenţia acordată datului de har şi milcuiturii, combaterea cultului icoanelor şi al sfinţilor, atacurile la adresa papei, patriarhului de Constantinopol şi a călugărilor, îndemnul de a fi urmaţi preoţii „adevăratei credinţe”, întemeierea întregii doctrine religioase numai pe Sfânta Scriptură, nu şi

[33] G. Nussbächer, *Tipărituri româneşti menţionate într-un act de partaj din 1585*, în „Limba română”, XL, 1991, nr. 1–2, p. 75.

[34] Oltean, *Istoria tiparului*, p. 93.

[35] *Ibidem*, p. 88.

[36] *Ibidem*, p. 93–94.

[37] Coresi, *Tâlcul evangheliilor şi Molitevnicul rumânesc*. Ediţie critică de Vladimir Drimba. Cu un studiu introductiv de Ion Gheţie, Bucureşti, 1998, p. 151.

[38] *Ibidem*.

[39] *Ibidem*, p. 152.

[40] *Ibidem*, p. 153.

BDD-A467 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:13 UTC)

pe Sfânta Tradiție, sunt câteva dintre principalele norme şi atitudini reformate pe care încearcă să le impună cartea de față[41]. Aflarea originalului ei rămâne, fără îndoială, o problemă deschisă. Nu ar fi exclus ca acesta să fi fost reprezentat de o colecție de omilii slavone, supusă ulterior unei revizii calvine[42].

Referitor la *Molitevnicul rumânesc*, demonstrația autorului se întemeiază pe trei considerente: 1) diaconul Coresi, prin ceea ce susține în prefață, se dovedeşte un apărător documentat al ritualului ortodox, 2) ipoteza potrivit căreia la baza cărții s-ar afla *Adenda* lui Gáspár Heltai este „forțată", în condițiile în care „asemănarea textului din cartea coresiană cu cel al *Molitfelnicului* tipărit de Dimitrie Liubavici la Târgovişte, în 1545, nu poate fi contestată"[43] şi 3) prezența Simbolului niceeano-constantinopolitan pune sub semnul întrebării folosirea de către Coresi a *Adendei* lui Gáspár Heltai[44]. Niciunul dintre considerentele expuse nu rezistă examenului critic. Rolul de apărător al rânduielilor ortodoxe conferit lui Coresi, căruia i se mai atribuie şi cel de traducător al scrierii, este contrazis de concluziile cu care s-a încheiat examenul limbii şi, respectiv, al conținutului *Molitevnicului*. Prefața şi textul propriu-zis conțin, pe lângă particularități de limbă, aparținând graiului muntean vorbit de tipograf, o serie de particularități lingvistice proprii zonei Banat-Hunedoara de unde provenea, probabil, traducătorul[45]. Aşadar, scrierea *Polojeniei* şi traducerea *Molitevnicului* nu pot fi puse în seama lui Coresi. Pe de altă parte, aceeaşi prefață prezintă, cu privire la textele încorporate, câteva mențiuni, care nu concordă cu practica ortodoxă: la oficierea botezului se aminteşte că „mirul şi apa sfințită, lumâneare, ei n-au avut", iar la tipicul liturghiei se precizează că „leturghiia n-au tocmit Hristos să fie slujba morților"[46]. Aceste imixtiuni calvine şi altele asemănătoare care pot fi detectate la o lectură atentă a textului (vezi, de pildă, absența în ritualul cuminecăturii a proscomidiei şi a epiclezei euharistice, etape nelipsite din serviciul liturgic ortodox[47], sau prezența în slujba cununiei a jurământului mirilor[48]) nu au de ce să ne surprindă. Se ştie prea bine că scrierea coresiană

[41] Vezi N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, p. LXXVI–LXXXI, Vl. Drimba, *O copie din secolul al XVII-lea a „Tâlcului evangheliilor" şi „Molitevnicului" diaconului Coresi*, în „Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor", IV, 1955, p. 539–540, Pandele Oltean, *«Postila de Neagovo» în lumina «Cazaniei I» a diaconului Coresi (cca. 1564)*, în „Romanoslavica", XIII, 1966, p. 111–124.

[42] Ion Gheție, *Unde s-a tradus întâia* ***Cazanie*** *coresiană?*, în „Limba română", XIX, 1970, nr. 2, p. 124–127, Eugen Pavel, *Carte şi tipar la Bălgrad (1567–1702)*, Cluj, 2001, p. 160–161.

[43] Oltean, *Istoria tiparului*, p. 88–89.

[44] *Ibidem*, p. 89.

[45] Emanuela Buză, *Contribuții la localizarea* ***Tâlcului evangheliilor*** *şi* ***Molitvenicului românesc***, în *Cele mai vechi texte românești. Contribuții filologice şi lingvistice*. Coordonator Ion Gheție, Bucureşti, 1982, p. 13–36; Emanuela Buză şi Florentina Zgraon, *Prefețe şi epiloguri din secolul al XVI-lea.* Text stabilit, studiu filologic, studiu lingvistic şi indice…, în *Texte românești din secolul al XVI-lea*. Coordonator Ion Gheție, Bucureşti, 1982, p. 476, 479.

[46] Coresi, *Tâlcul evangheliilor şi Molitevnicul rumânesc* (ed. Vladimir Drimba), p. 190.

[47] Vezi Vl. Drimba, *op. cit.*, p. 545.

[48] Zenove Pâclişan, *Legăturile românilor ardeleni cu Reformațiunea în veacul al XVI şi XVII*, în „Cultura creştină", I, 1911, nr. 17, p. 556.

BDD-A467 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:13 UTC)

urmează, atât în structură, cât şi într-o mare parte a textului, *Adenda* reformată a lui Gáspár Heltai[49]. În consecinţă, aşa-zisa asemănare între *Molitevnicul rumânesc* şi *Molitvenicul* tipărit la Târgovişte de călugărul Moisi (şi nicidecum de Dimitrie Liubavici), care de altfel nu se situează pe tărâmul faptelor verificabile[50], este rodul purei fantezii a autorului. Ne mai rămâne să spunem că în tipăritura coresiană prezenţa simbolului niceeano-constantinopolitan (fără *filioque*) se explică în acelaşi mod ca şi în *Întrebare creştinească*. Avem a face cu o concesie doctrinară din partea celor care doreau să asigure tipăriturii coresiene o bună primire în rândul preoţilor ortodocşi, atraşi sau pe cale de a fi atraşi la noile orânduieli calvine.

În concluzie, soluţiile propuse de Vasile Oltean pentru cele două probleme abordate (a surselor şi, respectiv, a orientărilor religioase urmate de unele cărţi coresiene) nu pot fi acceptate. Ne aflăm, negreşit, în faţa unei încercări deliberate de a falsifica şi eluda rezultatele unor cercetări valoroase, care definesc astăzi suficient de bine activitatea tipografică coresiană. Procedându-se astfel s-a urmărit a se atribui lui Coresi şi presupuşilor săi patroni, preoţilor şcheieni, merite inexistente pe linia apărării, prin cărţile imprimate, a purităţii dogmelor ortodoxe. În Muzeul Primei Şcoli Româneşti din Şcheii Braşovului, vizitatorilor le sunt prezentate o serie de neadevăruri referitoare la activitatea tipografică a diaconului muntean, unele dintre ele examinate mai sus. Pentru conducătorul muzeului, nimeni altul decât Vasile Oltean, popularizarea rezultatelor ştiinţifice are evident rolul de a ascunde adevărul în spatele propriilor plăsmuiri.

2. DESPRE EXEMPLARUL *BIBLIEI* LUTERANE CARE AR FI APARŢINUT LUI CORESI

Semnalând în 1917 prezenţa în Biblioteca Academiei Române a unui exemplar din ediţia *Bibliei* germane publicate la Frankfurt pe Main în 1583[51], Ioan Bianu considera, fără a produce vreo dovadă, că acesta „a aparţinut lui Coresi şi familiei sale”[52]. Exemplarul respectiv a fost examinat în perioada interbelică de Dan Simonescu şi Damian P. Bogdan, cărora le datorăm reproducerea unor însemnări existente pe filele cărţii. Adnotările celor doi autori au fost scrise pe două bucăţi de hârtie lipite în interiorul ultimei coperte. Din cuprinsul însemnărilor reproduse de Dan Simonescu rezultă numele a două persoane: „Vâlcul logofăt Mogăşăscul snă Bunev vist. ot selo Trudişte(?)”, considerat a aparţine secolului

[49] N. Dăianu, *Un molitvenic calvinesc pentru români*, în „Răvaşul”, VI, 1908, nr. 5–6, p. 168–181, Juhász Istvan, *A reformáció az erdélyi románok között*, Kolozsvar, 1940, p. 68–75.

[50] Pentru conţinutul complet diferit al tipăriturii târgoviştene, vezi Ioan Bianu şi Nerva Hodoş, *Bibliografia românească veche*, Tomul I, *1508–1716*, Bucureşti, 1903, p. 27–29.

[51] BAR, carte rară II 157950.

[52] „Analele Academiei Române”. Partea administrativă şi desbaterile, Seria II, Tomul XXXIX, 1916–1919, Bucureşti, 1921, p. 72.

BDD-A467 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:13 UTC)

al XVI-lea sau al XVII-lea[53], şi respectiv, „Vlaicul Theo[…]”[54]. Pentru două scurte fragmente în slavonă, notate pe verso-ul ultimei file, Damian P. Bogdan ne-a oferit traducerea românească, nu şi reproducerea în alfabet chirilic, însoţită de indicaţia că sunt scrise în secolul al XVI-lea, în „limba slavă (bisericească)”. În adnotările lor, care nu au fost făcute publice, cei doi specialişti nu s-au raportat la apartenenţa coresiană atribuită exemplarului respectiv. Opinia lui Ioan Bianu a fost, în schimb, preluată de Stela Toma, care, încercând să demonstreze înaltul nivel cultural al lui Coresi, a invocat deţinerea de către diacon a exemplarului *Bibliei* germane[55]. În replică, Violeta Barbu, referindu-se la însemnările reproduse de Dan Simonescu, a susţinut că acestea nu se referă la membrii familiei lui Coresi, ci la „persoane posedând ranguri boiereşti în a doua jumătate a secolului al XVII-lea”[56]. Aceeaşi părere, însemnările nu sprijină atribuirea exemplarului lui Coresi şi familiei sale, am exprimat-o şi noi câţiva ani mai târziu, când am menţionat că una dintre însemnări datează din intervalul 1651–1663[57].

Pe marginea opiniilor generate de cercetarea exemplarului precitat, pot fi formulate două întrebări: 1) ce l-a determinat pe Ioan Bianu să pună în relaţie exemplarul respectiv cu persoana diaconului Coresi? şi 2) sunt îndreptăţite opiniile celor care neagă o astfel de relaţionare? Răspunsurile la ambele întrebări sunt legate de examinarea adnotărilor existente pe filele cărţii. Atât Dan Simonescu, în reproducerea celor două însemnări, cât şi Damian P. Bogdan, în traducerea fragmentelor slavone, au comis unele greşeli. Din acest motiv, oferim în continuare, în transcrierea noastră, cuprinsul adnotărilor respective:

„Vâlcul logofătul Mogoşescul, *snŭ Bune(v) vi(st) o(t) selo Gradište*”[58]. Însemnarea, scrisă de aceeaşi mână, se repetă pe ultima filă recto; colţul paginii fiind rupt, din însemnare nu se mai disting decât cuvintele „Vâlcul <Mo>g<o>şes<cul>, *<s>nŭ <Bu>(n)<e>(v)* <…>”[59] (f. 136^{v});

„*Vla(d)ka kirŭ Teo<ctist>*” (f. 137^{v})[60];

Iată şi reproducerea, însoţită de traducerea noastră, a celor două fragmente slavone:

ne<...>r¥ite (?) slhpÏi ga g ka mnh vßsi „prÎi<di>ñe blsvenÏi ÿca moego naslhd¶iñe ¶<go>ñovaite vam cr s ñvo na çe snoe[61] w slo¥ÏnÏa mir¶” „nu <…> orbii,

[53] Vezi f. 136^{v} (penultima din volum).

[54] Vezi f. 137^{v} (ultima din volum).

[55] *Von Coresi zur Bukarester Bibel*, în „Dacoromania. Jahrbuch für östiche latinität”, 7, 1989, München, p. 146.

[56] În „Limba română”, XXXVIII, 1989, nr. 5, p. 484.

[57] Ion Gheţie, Alexandru Mareş, *Diaconul Coresi şi izbânda scrisului în limba română*, p. 36, în special, p. 51 (nota 41).

[58] Sl., în trad.: „fiul lui Bunea vistierul din satul Grădişte”.

[59] Sl., în trad.: „fiul lui Bunea din <…>”.

[60] Sl., în trad.: „vlădica chir Teoctist”. Referitor la nume, precizăm că întregirea este nesigură; după primele trei litere (θeÿ) pare a urma k, ceea ce ar îndreptăţi lecţiunea noastră.

[61] Scris: çe nee.

BDD-A467 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:13 UTC)

a spus Domnul către mine: «Veniți toți blagoslovițiii tatălui meu de moșteniți împărăția ce e pregătită vouă pe cinste de la facerea lumii»".

ѓlaѕ ѳ Îmг̃o. ѓlaѕ gnѕ́ na vod vopЇiñ́ pr<i>idñe i prЇimeñe vasi „Glas 4 irmos: Cuvântul Domnului peste apă cheamă: «Veniți și primiți toți»".

Ambele fragmente slavone sunt scrise cu cerneală neagră, probabil de aceeași persoană care, în lecțiunea noastră, semnează *Vla(d)ka kirŭ Teo<ctist>*. Primul fragment reproduce, începând cu cuvântul prÎi<di>ñe un pasaj din *Evanghelia după Matei*, cap. XXV, v. 34, iar al doilea fragment un verset din *Octoih*.

Dintre cei doi adnotatori care și-au înscris numele și funcția pe filele *Bibliei* germane, logofătul Mogoșescul ne este suficient de bine cunoscut. După cum însuși notează, era fiul lui Bunea visiterul din Grădiște (j. Argeș). Își spunea Mogoșecul după numele satului Mogoșești (j. Dâmbovița), în care deținea proprietăți[62]. La începutul carierei, a ocupat funcția de logofăt (1651–1663) și logofăt II (1664), apoi a acces la dregătorii mai înalte[63]. Tatăl său, Bunea Grădișteanu, la rândul său un important dregător al Țării Românești, era fiul lui Vâlcul logofătul din Orbeasca (j. Argeș)[64]. Orientându-ne după anii în care Bunea a deținut titlul de mare vistier, însemnarea fiului său poate fi încadrată în intervalul 1653–1658[65].

În privința celui de-al doilea adnotator, dacă lecțiunea noastră este corectă, avem a face, probabil, cu mitropolitul Teoctist, care a păstorit în Transilvania în perioada 1606–1625[66]. În cele două fragmente religioase a căror scriere i-o atribuim, se încrucișează particularități de limbă aparținând slavonei bulgare (ѳ > o în vopЇiñ́) și slavonei sârbe (ѳ > a în vasi și ka).

Împrejurările în care vlădica Teoctist și, mai târziu, logofătul Vâlcul Mogoșescul au ajuns să se iscălească pe acest exemplar rămân însă necunoscute. Dacă e să ne lansăm pe tărâmul supozițiilor și să presupunem o cale prin care exemplarul *Bibliei* luterane a ajuns în Țara Românească[67], atunci aceasta ar fi putut fi intermediată de Bunea vistierul, care în anul 1657 se afla la Brașov în calitate de sol al domnitorului Constantin Șerban[68].

Rămâne să explicăm motivul pentru care Ioan Bianu a atribuit exemplarul precitat lui Coresi. Acesta a fost, foarte probabil, generat de un considerent genealogic, și anume existența unui Bunea, fiu al logofătului Coresi, cel din urmă considerat

[62] Vezi BAR, *Documente istorice*, CCXCIX/87: act din 13 august 1659; cf. N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească. Sec. XIV–XVII*, București, 1971, p. 190, unde data actului este indicată greșit (13 august 1653).

[63] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 189–190.

[64] *Ibidem*, p. 188.

[65] *Ibidem*, p. 189.

[66] Mircea Păcurariu, *În legătură cu mitropolitul Teoctist al Transilvaniei*, în „Mitropolia Ardealului", XV, 1970, nr. 11–12, p. 823–826, Alexandru Mareș, *O copie din 1625 a Cazaniei a II-a coresiene*, în „Limba română", XLVI, 1997, nr. 4–6, p. 296.

[67] Exemplarul, care poartă stampila Bibliotecii Sf. Sava (f. 137^{v}), a ajuns ulterior între cărțile Bibliotecii Centrale a Statului, iar de aici în fondurile Bibliotecii Academiei Române.

[68] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 189.

BDD-A467 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:13 UTC)

fiu[69] sau frate[70] al diaconului tipograf. Potrivit atestărilor documentare, Bunea a fost logofăt între 1582 şi 1604[71]. Prezența lui Bunea vistierul în însemnarea lui Vâlcul Mogoşescul l-a determinat pe Bianu să-l considere una şi aceeaşi persoană cu Bunea, fiul logofătului Coresi. A contribuit la această identificare, evident greşită, şi faptul că însemnarea respectivă apărea într-o carte luterană, a cărei prezență era mai uşor explicabilă într-un centru reformat, cum era Braşovul, unde, cum ştim, Coresi şi-a desfăşurat activitatea tipografică, cu unele întreruperi, pe durata a trei decenii.

DEUX NOTES SUR CORESI

(Résumé)

La première note contient l'examen critique de l'hypothèse de Vasile Oltean, selon laquelle l'activité typographique du diacre Coresi a été liée à un prétendu patronage de prêtres roumains de Braşov. Les deux questions examinées (des sources et des tendances religieuses suivies par les livres de Coresi) ne soutiennent pas cette hypothèse.

La deuxième note apporte au champ de recherche l'exemplaire de la Bible allemande publiée en 1583, que Ioan Bianu le considère comme appartenant au diacre Coresi. Les annotations sur cet exemplaire ne confirment pas une pareille attribution.

Cuvinte-cheie: Coresi, preoții din Şcheii Braşovului, inițiative religioase, Biblia germană (Frankfurt pe Main, 1583).

Mots-clés: Coresi, les prêtres roumains de Şcheii Braşovului, les initiatives religieuses, la Bible allemande (Frankfurt sur Main, 1583).

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

Marius Mazilu

AVESTIȚA, ARIPA SATANEI. REDACȚIILE ROMÂNEŞTI

Discutând, într-un articol anterior[1] despre redacțiile româneşti ale *Legendei Sfântului Sisoe*, am insistat asupra legăturii dintre acest text apocrif şi un altul,

[69] St. Nicolaescu, *Diaconul Coresi şi familia sa*, Bucureşti, 1909 (extras din „Revista de Istorie, Arheologie şi Filologie", volumul X, 1909), p. 7.

[70] Nerva Hodoş, *Un fragment din Molitvenicul Diaconului Coresi (1564)*, Bucureşti, 1903 (extras din *Prinos lui D. A. Sturdza*), p. VII–IX.

[71] *Documente privind istoria României. Veacul XVI. B. Țara Românească*, vol. V (1581–1590), Bucureşti, 1952, p. 89 (nr. 92), p. 134 (nr. 140), p. 199 (nr. 211), p. 207 (nr. 219), p. 260 (nr. 271), p. 289 (nr. 300), p. 317 (nr. 330), p. 407 (nr. 420); vol. VI (1591–1600), Bucureşti, 1953, p. 276 (nr. 291); *Documente privind istoria României. Veacul XVII. B. Țara Românească*, vol. I (1601–1610), Bucureşti, 1951, p. 23 (nr. 27), p. 27 (nr. 32), p. 30 (nr. 36), p. 38–39 (nr. 47) şi p. 108 (nr. 117).

[1] Vezi *Legenda Sfântului Sisinie.* Redacțiile româneşti, din LR, LVII, nr. 1/2008.

BDD-A467 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:13 UTC)